क्रियाकलापः

१५९

नं. १५१६

क्रिया कलाप।

१८ पत्राणि

असमाप्तम्

कर्त्ता —

विदितं।

क्रियाक० १ I

ॐश्रीगणेशायनमः ॐजयतिचतुर्दशभुवनाधिपत्यलक्ष्मीविभूषितोत्संगः भ
क्तैकपक्षपातीकृपार्णवःश्रीमहादेवः १ अस्खलितलेखगतिनाविद्यानंदेन
सत्सुबंधेषु धातुप्रयोगकदलीवनमनघंरोप्यतेतदिदम् २ अस्माद्उपजी
व्यजनोधातुव्युत्पत्तिविविधविस्तारम् शतशाखमतिविलासस्तवितकविर्भ
वतिनभ्रांतिः ३ निपुणंनिश्चित्यचिरेणधातुपारायणंकृताप्येव इहनाम।
धातवोपिकृतप्रयोगाःप्रयुज्यंते ४ क्वचिदभिहितोपिधातुःपुनरावर्त्तिष्य
तेप्यत्र अर्थविभेदाच्चिंत्योनपुनःपुनरुक्तिजोदोषः ५ इहयद्यप्येकस्मिन्न
र्थेतास्ताःक्रियाःप्रयुज्यंते चिंत्यनतत्कथमपिपरिहर्त्तव्यंप्रयुंजानैः ६ इ
हदृश्यतेनकेवलमार्यासामान्यलक्षणोपेता क्वचिदपिगीतिःक्वचिदप्युप

गीतिः क्वचिदनुष्टुबपि ७ वदतिकुतोप्युपसर्गात्क्रियायमर्थस्यभेदम।
न्यार्थेयदिचतमेवापरतल्लक्ष्यमपिवच्मिसूत्रेषु ८ एकैकैरुपसर्गैर्विशे
षतः स्वार्थएवयोधातुः तस्यप्रपंचमुचितंविवरणमेवप्रवक्ष्यामि ९ सं
घटितास्तु त्रिभिरुपसर्गैः प्रायैर्विहृएवतेस्वार्थे ध्यानेत्यादिह्ननहितेग्रथितैः।
सूत्रेषुशाकंचने १० रीतिः पुनरनवद्यातेषामपिकल्पवल्लिरिवफलदा सं
कीर्त्यतेकविभ्योधातुव्युत्पत्तिरसिकेभ्यः ११ प्रेराणपरिराणासमोदानिरावि।
नाडाभिनाचसंघटिता। बहवोवहवः प्रायोविहृएवतेधातवः स्वार्थम् १२
तदुदाहरणशतानिस्वयमपिसूत्रेषुघटयितव्यानि भातीत्यतेननेनीत्यादि
षुबहुलंप्रयोगेषु १३ भाव्यंसमासवशाद्यादुपसर्गादादितोयत्नेनयद्वत् सम्‌

क्रियाक

२

देतिसमधिगच्छतिसमुपादत्तेसमभ्येति १४ प्रपदेसंप्रोक्तगपन्निदर्थीनतथा
हिसंप्रजानाति संप्रापयतिसंप्रेक्षतेचसंप्रेषयत्यपिच १५ अभिरभियो
ज्योविज्ञेरुपसर्गात्स्वरादितोपियथा अभ्यनुजानात्यभ्युपगच्छत्यभिवीक्ष।
तेभिनिर्मिमाति १६ उद्यत्रभवतितत्रप्रोद्दोक्तगपन्निवेशयेतयथा प्रोद्भवतिप्रो
च्चरतिप्रोल्लसतिप्रोल्लिखत्यपिच १७ निपदेविनीत्तुक्तगपद्धिनिर्वेत्तुनिरःप
देदथात्तियथा विनिमीलतिविनिह्नुतेचविनिर्मिमीतेविनिर्यातित १८ आ
उः पदेत्तुक्तत्र्यापाव्याङौक्तगपन्निवेशयेतयथा व्यादिशतिव्याहन्तिव्यादि
पतिव्याप्नोत्यपिच १९ यत्रव्यपोत्तुक्तगपद्यपावैपित्यासमर्हेतत्क्तयथा
व्यपनयतिव्यपवदतिव्यपाकरोतिव्यपास्यतिच २० क्तक्तिवशाद्धिस्याते

आङुत्तराचव्यपित्यासमर्हेतः=२

प्रवीकृतावेवयोजयेत यथा प्रवितरति प्रविचरति प्रविकिरति प्रविननोत्यपिच ।
२१ यत्राङस्तन्निवेशोफगपद्मपाङ्गे निवेशयेक्कतया नत्रयद्योपागछन्नुपा ।
जिहीतेपूपादन्ने २२ न्सुपसर्गोयत्रमतलत्रस्थानेबुधैर्फमपतन्त्यहोप्रणी
तथाहिप्रणिहंति प्रणिगदत्यपिच २३ एकोपिधान्तेवंस्वयमोचित्येनयोजितः
कविभिः कल्पद्रुमइवफलदः सहस्रशाखत्वमायाति २४ प्रथमेकेरणेतन
नेग्रथनाधानेचभावसत्वेच ग्रहणमवाप्तिर्न यतेशेरणसंश्रेषणोगतागमने ।
२५ संवरणगठनयात्राधारणसेवेचदर्शनेज्ञानं निश्चयविमर्शसंशयपृष्टेच्छा ।
क्षानेनिर्देशगदनेच २६ कथनेध्यानःशिक्षाज्ञालिव्याख्यानगणनरक्षाच
स्नानपरिधानपूजास्मरणानिप्रणामनेचैव २७ स्तवननतपस्याबांछायाम्

क्रियाक दार्नेशनेत्वषार्पने उपवेशनेचनर्तनेत्यजनस्वीकारविरतिशमनानि २८ अनुक्र
३ तिपरिभवनेदाविलंघनाविगणनेनिषेधश्च चौर्यद्रोहनिमीलनेहवहरणग्ला।
3 षपोषणपरिच्छेदाः २९ हननेचताडनभिदेभ्रमदुःखजननानि उदयश्च।
स्फुरवशाप्तिः स्फुरवजननेविकसनेविकासस्फूर्तिः ३० हृद्धिश्चहृद्धिजननेदर्पः
शक्तिस्ततोप्युपालंभः संरंभाज्ञनयोचद्दमादयात्त्वग्रहाभियोगभियः ३१ भा
पनलज्जाकरणेनरंजनचित्राप्तिचित्रजननानि प्रकटीकरणपिधानेव्यापनमु
पयोगपरिणयाभिगमाः ३२ संवाहनपरिरंभोस्पर्शः परिमलनजागरौ निद्रा
स्थानाधिरोहकंपाः कंपह्नतिर्भ्रंशनेविलंबश्च ३३ निर्गमनेनिर्याणंस्वेदश्च
वसेकशोषणालेपाः कंटुरणादीप्तिः मंडनपवनक्रीडाः क्रमेणकीर्त्यने ३४।

अथनक्तकाश्चकाश्चिन्नतः क्रियावच्चिकाचिदेकैकाः कथयिषांतेकाश्चिद्दे
चिश्चल्लदनुकमनीयाः ३५ क्वक्तमखिलमेतत्त्रिभिरध्यायैरतः परंवा
ह्ये दिङ्मात्रमस्मिकथयनकः पार्वाश्चयोबुधैर्बुबुधे ३६ अमुकार्थानि
र्दिष्टाः इत्यादिविभक्तिमत्पदंयदिह दोषोनैषयतस्तद्बुद्धिस्थयातुशब्दमा
पिकृत्य ३७ अभिधानादोक्तलभंक्तललितंवंफत्वमिहपुनर्ग्रंथे नहिस्त
लभमग्रहनरेनथापिकियदप्युदीतंख्वे ३८ इतिश्रीविजयानंदविरचिते
क्रियाकलापेप्रथमोध्यायः

तीतित्रुधैः संप्रेषणाविषयिणः ख्याताः १२ ऋच्छतिगच्छतिविचरतियातिविसर्पत्ययति
श्रयते पतीयर्त्तिजिहीतेसरतिव्रजनीतिकीर्त्तितागमने १३ आगमनेगमनार्थाः स
मभ्युपाङ्पराः कथिताः आपततिचोपनिषत्युपचरतितथोपसीदतिच १४ संच
सं= रणेसंचरतिक्रामतिचानंतरंपरिभ्रमणे भ्रमतिभ्राम्यत्यटतिप्रस्थानेतुप्रतिष्ठते।
चलति १५ दयतेदयातिधरतिचधारयतिवहतिकलयतिच आलंबतेबिभर्त्ति।
चमलतेचेत्यपिकृतावधारणे १६ ग्रहणेप्रापणेयानेप्यायानेसेवनेपियाः क्रिया।
स्ताश्चापिफजंपनेधारणेलक्षणावशात् १७ भजतिश्रयत्युपास्तेशीलत्युपतिष्ठ
तिचशीलयतिउपचरतिचपरिचरतिनिषेवतेचप्रसादयति १८ वरिवस्यत्युपास्ते
जुषतेसुश्रूषतेऽनुकूलयति आराधयत्याराध्यत्याराधयतीतिसेवायाम् १९ फ।
रणम् पश्यतिविभावयत्यपिविलोकतेवीक्षतेविलोकयतिच निध्यायत्यविषत्य

कि॰क॰ द्वेषयतिचगवेषयति २० चापतिनिभालयत्यपिनिरूपयत्यपिनिशातयतिमार्गय
५ तिमृगयतेपिचमार्गतिचेत्याहुर्वीक्षार्थाः २१ कल्ममंज्ञानेमन्तुतेबोधयत्यवयरति
5 चबुध्यतेवधारयति अवयातिचावगच्छत्यवैतिलक्षयतिवेत्तिजानाति २२ ज्ञानार्था
दर्शनार्थाश्चसंतियेकेपियानवः तेवहंतियथौचित्यमविभेदंपरस्परम् २३ इदते।
निर्द्धारयतिप्रमातिनिर्णायतिसंप्रधारयतिदृढयतिचतिष्ठिनोतिचपरिच्छिनत्तिप्र।
माणयति २४ विमृशत्यालोचयतिवितर्कयत्यूहतेविचारयति आलोचनेतुमन्तुते
विशंकतेमन्यतेचसूचयति २५ विन्तेचानुमिमीतेऽनुमातिमीमांसतेविकल्पयति
उन्नयतिचविचिकित्सतिविविनक्तीतिविचारार्थाः २६ कल्ममंदोलायतेविमुह्य
तिसंदिग्धेदोलयत्यपि संशेतेचभ्रमतेभ्राम्यतिचेत्यभिहिताभ्रांतौ २७ प्रस्तप्रका ५
शकेर्थेअनुयंक्तेपृच्छतीत्यपिच आख्यानव्यंजकेर्थेतत्कृयत्याकारयत्यपिच २८

आदिष्टाचाज्ञपयत्याज्ञापयतिचनियोजयति॥व्यापारयतिनिर्देशेनिदिशत्यपि
शास्तिचादिशति २९ अलपतिरयतिजल्पत्युदीरयत्यनुपसर्गोपि उच्चरति।
व्याहरतिचवदतिचनिगदत्युदाहरति ३० वक्तिब्रवीतिचाचष्टेभाषतेभिदधा
तिच गृह्णातिभणतीत्येवंजल्पनार्थस्यवाचकाः ३१ कथनमं कथनेतुनिवेद।
यतेकथयतिनिर्दिशतिचप्रकीर्त्तयतिआख्यातावेदयतेशंसतिसूचयतिपिशु
नयति ३२ धातवःकथनस्यार्थेयेकेपिपरिकीर्त्तिताः यथौचित्यंप्रकल्प्यंतेज
ल्पनार्थेपितेबुधैः ३३ नादेपटहादीनांस्वनतिध्वनतिचरणत्यपिच निनदे
जलदादीनांरसतिस्तनयतिचगर्जतिच ३४ रटतीतिकुत्सितरवेभृंगरवेझंक
रोतिकूजतिचप्रायःकूजतिनदतिक्वणतिविरौतीतिपक्षिणांनादे ३५ एव
नेपचिताः प्राज्ञैरभ्यस्यतिगृह्णातिचअधीतेशिक्षतेतत्रहत्यवत्याम्नतीत्यपि।

कि॰ क॰ अध्यापनेविधेयाविनयत्यध्यापयतिच मुत्पादयतिचशास्तिचपावयतिशिक्ष

यत्यपिच ३७ व्याख्यानेव्याख्यातिव्याचष्टेव्याकरोतिविवृणोतिसंख्यानेसंच ८

ष्टेगणयतिसंख्यातिसंख्यायति ३८ रक्षार्थेविषयेपातिगोपायतेभुनक्तिचरक्ष

तिश्रायतेशास्तिपालयत्यवतीत्यपि ३९ आप्लवतेअभिषुणोतिस्नाननिर्माणे

परिधानविधौवस्तेसंव्ययतिचपरिदधात्यपिच ४० अर्चायांपुनरर्चत्यर्चय

तिवतथार्हतेचपूजयति अर्हतिमहतिचमहयत्यंचतिचेत्याद्युरर्चायाम् ४१

स्मरणेस्मरतिध्यायत्यध्येतिचचिंतयत्यथप्रणतौप्रणामतिनमस्करोतिप्रणि

पततिचवंदतेनमस्यतिच ४२ स्तवनेनौतिस्तौतिप्रशंसतिश्लाघतेचवर्णय

तिईडेकवयतिकवतेविकत्थतेचाभिनंदतिच ४३ तपस्यतितपःशाष्टेसत्यस

त्यपिकर्मणीतितपःकृतौ ४४ इच्छतिवांछतिकांक्षतिकामयतेलिप्सतेवष्टि ९

ईप्सत्यपेक्षतेचस्पृहयतिश्रध्यतिचलुभ्यतिच ४५ आशंसतेधनायतिसमीह।
तेतृष्यदाशास्तेऽथविष्णुत्यभिलषतीत्यभिलाषेकविभिरुद्दिष्टाः ४६ कामय।
म् अभ्यर्थयतेनार्थयतेर्दिहणोतिवरयतिवृणोतेच अर्दुतिमार्गतिमार्गयतिया
चतेर्थिनार्थास्तुः ४७ ददतिददातिदिशतिचविश्राणयतिप्रयच्छतिच उत्सृ।
जतिरातिवितरत्यर्पयतीतिस्मृतादाने ४८ कवलयतिभक्षयतिचप्सातिच
कवलीकरोतिखादतिच आहरतिचाभ्यवहरत्यत्तिचभुंक्तेचविषणायति ४९
अश्नातिगिलतिजक्षतिचबसतिचप्रत्यवस्यतिग्रसते अवलेढिवल्भतिस्वाद
यतिचजेमतिग्रासे ५० तृष्यत्युदन्यतितर्षापिपासतीत्यपिचपातुमिच्छायांपा
नविधौपिबतिधयत्याचमतिचपीयतेरसत्यपिच ५१ उपवेशनेनिषीदत्युप
विशतिचनिविशतेचास्तेंऽनृत्यविधानेनृत्यतिनटतिचरंगतिचविलसतिच ५२

क्रि॰ कां॰ त्यजति जहाति विमुंचत्युत्सृजति परिहरत्यपि चैव वर्जयति रेचयत्यपि रहयति विर
हयति विघटयति ५३ विश्लेषयति संन्यस्यत्यपास्यति निवस्यतीं नियंक्ते विप्रयं
७ यं॰ क्ते च वियोतीत्युद्भेनेमता ५४ यङ्गमम् स्वीकारे परिगृह्णात्यपरीपूर्वं करोत्युररीपू
र्वं उररीकरोति चांगीकरोनि चस्वीकरोति चाद्रियते ५५ विरमत्यपैति निवर्तत्यु
परमति च तद्वदारमति नश्यति निवर्त्तते चव्येतीति च विरतिविषयाः स्युः ५६ श
मयति हरत्यपोहति विनयत्यपनयति नुदति नाशयति विरमयति चापरमय
त्यपगमयति चापसारयति ५७ लुंचयति च निवर्त्तयति च मार्जति मार्जयति
मार्ष्टि ह्रसयति अपसर्पयति लपयत्यस्यति च प्रोंछतीति शमनार्थाः ५८ यं
गमम् अनुपूर्वा गत्यर्थाहरति विदयति करोति विदधाति संवदति विठंबयति
चनुलयति चेत्यनुकृतौ कथिताः ५९ तर्जयति जयति लंघति तर्जयति हस
७

तिचैवमर्त्सयते अपरयति ऋध्यीयति च गलयति हस्तयति तृणीकरोत्यपिच। ६१

नीचैःकरोति पश्चात्करोति चन्यक्करोति निकरोति अपिधिक्करोत्यपकरोत्य

यःकरोत्यपरिस्कुरोत्यपिच ६२ अयशीकरोति च लघूकरोति विफलीक।

रोति विफलयति ह्रपयति त्रपयति च व्रीडयति च लज्जयत्यपिच ६३ निम्नय

तिन्यंचयति च नमयति वितथीकरोति वितथयति अभिभवति च पराभवति च

परिभवतीत्यपि पराभवने ६४ चतुर्भिःकलापकम् निंदायामाक्रोशतिगर्ह

तिगर्हयति गर्हते द्वेष्टि आक्षिपति शपति निंदत्यपवदति जुगुप्सते विनाशय

ति ६५ ज्ञेयाविलंघना यां विलंघने का वितावितस्त्रासौ अत्युपसर्गोपेतः क्राम

तिशेते च गत्यर्थाः ६६ विधुनोति विधुनोति विनावेनं सम्मं मन्यते च मानयति जाना।

ति यार्थेत्यपि गणयति हेलयति चेत्यवेनकृता ६७ प्रतिषेधे निरुणद्धि प्रत्यादि।

य धुनोति

क्रि॰ क॰ शातिच निवारयति प्रतिहंति अपाकरोतिच निषेधयति ६८ निरुद्धयति निषेधयति
८ प्रत्याख्यातिच निषेधयतीत्यपिच प्रतिषेधयतिच नियच्छतिच ६९ क्रमम् परिभवे।
4 निंदायां विलंघनेवगणने निराकरणे यथातवोक्तकथिताः प्रायस्तेषामभेदोस्ति ७०
चोरयति स्तेनयति च मुष्णाति क्कचन मुष्णातीत्यपिच अपहरति लुंठयत्यपि लुंठ
तिचेतिस्मृतास्तेये ७१ द्रोह विधाने द्रुह्यति वंचत्यपि संदधाति वंचयति छलय
लयतिच विप्रलभते प्रतारयति विप्रतारयति ७२ मुकुलयति मुद्रयति च संको
करणे= चयति च निमीलयत्यपि च मालाकृतौ हृव्हृतौ त्वपकर्षत्याच्छिनत्ति हरतीति।
७३ दाहे दहति प्लोषति तोषति च प्लोष्यतीत्यथच्छेदे मृद्नाति खंडयति च लुनाति
दलयति पिनष्टि चूर्णयति ७४ द्यति शकलयति भिनत्ति छिनत्ति कृंतति विदार
यति व्यतिहृत्पाति च लुनाति खंडयति भनक्ति चेति भेदार्थाः ७५ हंति हिनस्ति ८

निस्तुभतिहिंसयतिध्वंसतेनिगृह्णाति नाशयतिनिबर्हयतिचनिबर्हतेसूदतेच
सूदयति ७६ संहरतिनिर्दलयतिचनिर्वासयतिप्रवासयति उद्वासयतिचशा
स्तिचविशसतिशमयतिचदमयतिच ७७ उन्मूलयतितृणातिचलुंपतिनि
र्मूलयत्यपिच उत्खनतिचोद्धरतिचव्यापादयतिचविपादयति ७८ उज्जास
य८ यतिचमथ्नातिमारयत्युच्छिनत्तिच तृणेढिचहिणोतीतिहननार्थप्रकाशकाः
७९ चतुर्भिः कलापकस्य द्रोहेनिमीलनेचप्रसभहतौज्ञोषणेचदलनेच ह
नने पियातवोधेहिंसार्थेप्युरुवस्तेषाम् ८० आहंतिताडयतिपरिखिद्यतेप्र
यस्यतिच ग्लायतिचक्लायतिचक्लामेकथिताः ८१ उत्कायतेविषीदतिवि
पिद्यतेतप्यतेतथोद्विजते निर्विद्यतेचविमनीभवतिचविमनायतेव्यथते ८२
क्लिश्नातिक्लिश्यतेचैवदूयतेदुर्मनायते दुर्मनाभवतीत्येवंवेदनार्थनिवेदकाः

क्रि॰ को॰ मीडयतिन्तुदतिरुजतिदुःखाकरोतिदुःखयति अर्दयतिकदर्थयतिक्लिश्नाति
नाथतेऽर्दतेऽर्दतिच ८५ विष्फुरयतिविस्फूर्यतिग्लपयतितपतितापयति उन्मन
९ विमना यते॰ यतिदुर्मनयति चेतिपीडनार्थाः ८६ क्रमम् अभ्युत्क्रुतावुद्भवतिप्रादुरस्त्वाविरस्ति
१ चउन्मीलयत्याविरास्तेप्रादुरास्तेप्रकाशते ८७ उदयत्युदयतेरोहत्युन्मिषति
चोद्भिद्यतेच प्रादुर्भवत्युदंचत्याविर्भवतिचतथोच्चरति ८८ क्रमम् हृषे
हृष्यतितुष्यतिरमयतेच प्रयतेचनंदतिचनिर्वातिनिर्वृणोतिचसुखायतेमो॰ च॰
दतेच ८९ सुखयतिसुखाकरोतिचनिर्वापयतिप्रियाकरोत्यपिच आप्याय
तिधिनोतिचरमयतितोषयतितर्पयति ९० प्रह्लादयतिचमदयत्यानंदयति ।
प्रमोदयति प्रीणातिप्रीणायतिच प्रीणातीतिप्रीणनार्थाः स्युः ९१ क्रमम् ।
उन्मीलने विकसतिप्रबुध्यतेभिद्यतेचविदलयति उन्मीलत्युन्मिषतिच । ९

विजृंभतेस्फुटतिचोच्छ्वसति १२ विकसनकृतोभिनन्तिप्रबोधयत्यपिविकासयति
उन्मीलत्युन्मिषतिचदलयत्युन्निद्रयतिचविनिद्रयति १२ हृद्ध्यर्थेकथिताहृद्वैव
द्वैतेनह्रदेयते ऋध्नोतिऋध्यतिह्येषिस्तु चोपचीयते १४
प्रहृष्यतेविसरतिप्रसरत्यतिरिच्यते भृशायतेतथास्फूर्छन्त्युपसर्पतिविसर्पति १५
फगनम्रू हृद्धिकृतोमेदुरयतिकंदलयत्युपचितोतिविशिनष्टि उद्वेलयतिचपु।
प्र= ष्यतिपुष्णातिचचुरयत्यपिचु १६ दृप्यत्यहंकरोतिचगर्वतेगर्वायते अवलिप्य चतथा^
तेचमाद्यत्येवंरूपाःस्मृतादर्पे १७ शक्तोप्रभवतिविभवत्युत्सहतेचप्रगल्भते।
तरति शक्नोतिसमर्थयतेपारयतीष्टेध्यवस्यतिक्रमते १८ तुल्यपर्यन्तुसंयोगे
फंक्तेप्रतिभिनत्तिच उपालभतइत्येवन्तुपालंभार्थवाचकाः १९ क्रुध्यतिकु।
प्यतिरुष्यतिसंरभतेचेतिसंरंभे अनुनयतेसान्त्वयतिप्रसादयत्यनुनयत्यपि

क्रि॰क॰ च १०० सहतेमृष्यतिमर्षतिमृषयतिमृषतेचैवं क्षमते तितिक्षतेचक्षाम्यतिचे।

१ तिक्षमाविषया: १ करुणाकरणोदयतेनुकंपतेचे तिनिर्दिष्टो दयितोषयविन्त

10 घ्यत्यनुगृह्णातिचप्रसीदतिच २ उद्यच्छतेप्रयतते भिषंक्तेचव्यवस्यति उत्ति।

ष्ठतेतथोषंक्तेऽभ्युद्यमसमर्थका: ३ त्रास्यप्रकाशकेर्थेतत्र सत्याशंकतेतथा प्र

कंपतेचक ~तेबिभेतिबिभतीतिच फगमम् ४ निह्नुतेपह्नुतेचैव संहरणे

त्याहृणीतिच स्यगयत्याहृणीतेचसंहृणीते निगृह्णति ५ भयजननेकंपयति

त्रासयतित्रोभयत्यपिच यदिनस्यात्करणाभयंतच्छ्रापयनेचभीषयति व्री

डनार्थेत्रजिह्रेतिलज्जतेत्रपतेतथा ह्रणीयते व्रीडयतिव्रीडयतिचव्रीडते विरा

लक्ष्यचित्त् ६ श्रंकर्णयतिनिशामयत्युपवर्णयतिचशृणोतिनिशामयति

श्रवणेऽनुरंजन वियोपुनरावर्जयतिरंजयति ७ चित्राश्लोविस्मयतेचमत्क १०

रोतीत्यद्भुतस्य कृतौ विस्मापयते विज्ञायते चमत्कारयत्यपि च ८ प्रकटय॰
ति व्यंजयति व्यनक्ति च व्यंजते प्रकाशयति उद्भिवति द्योतयति स्फुटयत्याविः
करोत्यपि च ९ स्फुटीकरोति प्रकटीकरोति विवृणोति विवृणीते च तथा व्यक्तीक
रोतीति प्रकाशते १० कममम् निह्नुते पह्नुते चैव संवृणोत्यावृणोति च स्थग
यत्यावृणीते च संवृणीते निगूहति ११ अपलपति गोपायत्यपि दधाति पिदधा
ति पिधत्तेंऽतर्दधाति च तिरोदधाति व्यवधात्यपि च १२ निचलयति तिरस्करोति
वस्त्रणोति छादयत्यपि च अंतरयति तिरयति चेत्याच्छादनविषयिणः स्वा
ता: १३ त्रिभिर्विशेषकम् पूरयति पूर्यते च व्याप्नोति व्यश्नुते पिपर्त्यपि च भर
ते च विगाहति चेत्यर्थेऽभिव्याप्तिसंबंधे १४ आस्वादयत्युपजीवति चोपयुंक्ते
च उपभुंक्ते निर्विशतीत्युपयोगे योग्यता जाताः १५ उपयच्छते परिणयत्यु॰

क्रि॰क॰
११

उद्वहतिचविवहतीतिपरिणायते अभिसरणेत्वभिगच्छत्यभिसरतितथाभिसा
रयति १६ संवाहनंकरोतीत्युक्तोसंवाहतेऽथपरिरंभे आलिंगत्याश्लिषतिप
रिरंभतिचोपगूहतेस्वजते १७ आमृशतिपरामृशतिस्पृशतिस्पर्शसंस्तवे।
स्मरभीकरणेस्मरभीकरोतिवासयति १८ जागरणेजागर्तिप्रबुध्यतेचाप्य
नेतरेस्वापेशेतेनिद्रायतिचस्वपतिचनिद्रायतेचनिद्राति १९ निवसतिनि
लीयतेपिचतिश्रुतिचेतिस्थितावथाध्यासेलोआरोहत्यधिशेतेऽध्यास्तेअधि
त॰ग॰ वसतिध्यायतितिष्ठतिच २० चलनेचलतिप्रेंखतिकंपतेचवेल्लतिच त्वंग
तिरंगतिवल्गतिलोलतिचस्पंदतेपरिस्फुरति २१ कंपयतिप्रेंखयतिचल
यतिदोलयतिफुवतितरलयति फूनोत्यपिचफनोत्यपिफनोतिफना
तिफूनयतिचेतिकंपकृतो २२ च्यावनेपातयतिपतयतिपततिभ्रंशयतिच। ११

भ्रमतेतथाटरति विस्रंसतेचविगलतिविशीर्यतेचेतिपतनार्थाः २२ कालक्षेपे
चिरयतिविलंबतेचाथनिर्गमनेद्दिपयत्यभिवाहतिच विस्तरयतेनयतिनियमय
ति २४ निर्वातिविध्यायतिचेत्यर्विनाशेस्विदेर्थः तेमने तिम्यतितीम्यतिस्विद्य
त्युतंक्लियतीत्यपिच २५ स्रवर्णोव्यंजकेर्थेतश्चोतते स्यंदतेतथा वमत्यपिक्ष
रतिचस्रवतिद्रवतीत्यपि २६ स्नापनविधौप्रयोज्याः स्नपयत्युक्षतिचसिंचती
त्यपिच नेनेक्लिशोपयतिच प्रक्षालयतीतिशोधनेवाच्याः २७ कुरयतिचदेगिध
चलिंपत्युद्वर्तयतीतिलेपनार्थाः स्युः कर्बुरयतिशबलयतिकिर्मीरयतीतिक
र्बुरणे २८ द्योततेशोभतेभातिभ्राजतेचविराजते रोचतेदीप्यतेतद्वद्भासते
चप्रकाशते २९ चकास्तिचेचतिलसत्युल्लसत्यपिचवंदते विलसत्येवमाद्याः
स्युर्भाजनार्थप्रकाशकाः ३० फगमम् नेयप्य विरचनायांमेमंडतिभूषयत्यलं

करोत्यपि च मंडयति भूषयत्यपि परिष्करोतिप्रसाधयति ३१ पवयति पवित्रय
ति च पवते च पुनाति चेति पावनार्थाः स्युः क्रीडति विहरति रमते खेलति खेलय।
तीति खेलनार्थाः ३२ इति काव्यकौतुकतयान्वमितरंहन्नवर्गपरिष्क्रैर्युके।
कस्मिन्नर्थे संकलिता धातवोनैके ३३ इति विजयानंदकृते क्रियाकलापके
द्वितीयोध्यायः २ इदानीं धातवः केचित् कीर्त्यंतेत्र प्रकीर्णकाः येनायकः
संकलनं द्वितीयाध्यायसंग्रहे १ अनुजानात्यनुमनुते अनुमन्यते वेत्यनु
ज्ञायाम् आसेत्यस्यति निद्ध्यात्यारोपयति च निवेशयति २ परिवेष्टनेप्र
द्दिष्टावलयति वेष्टयति परिहरणोत्यपि च संयच्छत्यामुंचति नह्यति बध्नाति
चेति बंधार्थाः ३ नमयत्यावर्जयति च नामयतीत्यपि च नमनार्थाः व्याव।
र्त्तते च वलते निवर्त्तनेवलयतीति वलनार्थाः ४ निर्गच्छति निःक्रामतिनि १२

रैतिनिःसरतिनिर्याति निःसरणोथप्रहृतोप्रहरतिविध्यतिशारव्ययति ५ सक्तोमि
लतिश्लिष्यति आसीजतिकज्यतेलगति घर्षणाविर्योन्तुधर्षतिविलिखत्युल्लि।
वि॰ खतिकखतिघट्टयति ६ विरूणाड्डिंगहन्नातीन्तुक्रोविग्रहहन्नतोथारंभे आ
रभतेप्रस्तौतिप्रक्रमतेचाप्युपक्रमते ७ उपनयतिढौकयत्युपहरतीन्तुपसंहृ
तो अवसाययतिसमापयतिवर्तिः शेषयतिचाप्यशेषयतिप्रदिष्टाप्राणिन्तु
ति॰ कुसितिजीवतिच वातेप्रवहतिवांव्यजनेन्तुव्यजतिबीजयति ९ विकिरति
विक्षिपतीतिचविक्षिप्तोप्रत्ययेनुमानयति संभावयतितथैवप्रत्येतिअहृया
त्यपिच १० ईर्ष्यापिगताबीर्ष्यन्त्यसूयतीन्येतयोर्विभेदोस्तिप्राकृप्रकाशके।
र्थेयपयतितथैवसेययति ११ आहूकैनेसहाऊकोमेत्रयतेपृच्छतेचसंहर्षे। आमन्त्रयते॰
प्रतिगर्जतिसंहृष्यन्त्याहृयतिस्पर्द्धतेमिषति १२ आहरतिचानयतिचेत्यान

यनार्थौ विनिर्दिष्टौ अवरोहत्यवतरतीत्यवतरणोवाहनादिभ्यः १३ विद्राति
क्रि॰कं विद्रवत्यपि पलायने नश्यतीति विद्राणो मोहेऽन्तर्हसतीति परिचयने परिचिनोतिसं
१३ स्तौति १४ विजृम्भति विजृम्भतीत्युक्तौ विजृम्भवाचकौ ईहते चेष्टते चेति चे-
13 ष्टायां परिकीर्तितौ १५ स्वदते रोचते चेति स्वदने धयतीद्ध्राणौ पालयत्यनामा (अनुपालयति प्रतिपालयति)
सार्द्धं ह्वे प्रतिनाचयतीदत्ते १६ कज्यते घटते चैव संभवत्युपपद्यते संभवेऽर्थे चि-
कित्सायां चिकित्सति भिषज्यते १७ मज्जति ब्रुडतीत्युक्तौ मज्जने चापराधने
विराध्नोत्यपराध्नोति विराध्यत्यपराध्यते १८ अनुतापवियोगाह्वरत्नुशोचते न्व-
तप्यते संनह्यते संनह्यते नह्यते तथा संवर्मयत्यपि १९ कर्षति कर्षणविषये-
कृषति कृषतीत्यथो विसंवादे व्यभिचरति विघटतेऽपि च संभेवदत्यपि विप-
र्येति २० प्रतिबिम्बे प्रतिफलति स्फुरति च संक्रामतीत्यथाङ्कुत्याम् स्वाहा १३

करोतितद्वद्वषट्करोतिचजुहोत्यपिच २१ कथितोप्रतिक्रियायांप्रतिविदधाति
प्रतिकरोत्यपिच योज्याम्वयोजनायांयुनक्तियोजयतिघटयतिच २२ एकैकसं
भवाःकाश्चिदर्थमर्थेप्रतिक्रियाः अप्रसिद्धाप्रसिद्धाश्चसंप्रतिव्याहरामहे २३।
दोग्धीतिदोहनस्यार्थेप्रश्नोतिप्रश्नवेपुनः कथयतिकथनस्यार्थेभिदार्थेभिद्यते
पुनः २४ द्युतक्रियायांदीव्यतीतिकासनार्थेतुकासते कंडूयनेतुकंडूयत्याघ्राणा
सञ्जना र्थेतुजिघ्रति २५ धमतिध्मानवाच्येर्थेसञ्जतिपरीदतिपरीदार्थेचुंबनार्थेतुचुंब
र्थेत्व ति २६ क्रुशतेक्रुशनस्यार्थेशोचनार्थेतुशोचति अनक्तिव्यंजनेप्राहुरभ्यक्ताव।
भ्यनक्तिच २७ दीव्यतिद्यूतखेलायांजिहातिहेहयारणो त्रुट्यतित्रोटनस्यार्थेनि
रुक्षेनिरुंबति २८ हसतिहसनस्यार्थेस्मयतेऽल्पहसेपुनःजृंभतेजृंभणस्या।
र्थे तुविषति २९ हेषतेहेषणेप्याहुर्हंतेद्विपहेहरणो।

क्रि॰ क॰
२५

तद्गणेतितद्गणस्यार्थेशोषणार्थेनतुशुष्यति ३० कथ्यतेयोधनस्यार्थेनक्षिप्रोक्षोतनुनश्य
ति प्रवेशार्थेनप्रविशतिप्रतीष्टेचप्रतीक्षति ३१ गानस्यार्थेनतुगायस्तुपवीणयतीति
वीणायागाने व्यापारेव्याप्रियतेसंदेशार्थेनसंदिशति ३२ उद्धूयनेतुधूयतेपविवे
षयतीतिपविवेषे विश्रामेविश्राम्यतिसभाजनार्थेसभाजयति ३३ क्रीणाँस्यात् । तिण
क्रीतोविक्रीणीनेतुविक्रयस्यार्थे विभजतिविभागकरणेतनुग्रथनेस्तनावयति ।
३४ निःश्वासेविनिश्वासितिव्ययनेचव्ययतिचप्राहुः संधाहरणाविषयार्थेसंफल वाष्पाय
यतीतिफलनेफलनार्थे ३५ पुष्पप्रादुर्भावेपुष्प्यतिशब्दायतेचशब्दकृतौ वाष्पाय
तेचवाष्पोद्गमनेफेनायतेचफेनकृतौ ३६ उत्तिष्ठतुस्थानेतरणस्यार्थेप्रुतस्तरति
वाचयतिवाचनेस्यार्थेस्मरणरमणेरञ्जयतीत्याहुः ३७ वपतीतुविप्रियानेगजस्य ।
हारेतुपरिणामतिवैवायतेतुवेरप्रवर्तनेदशतिदशनार्थेलालयतिलालनविधा । २८
॥ ॥

वभिषेणायतीतिसेनयानै कलहायनेचकलहप्रवर्त्तनेलेखनेलिखति ३९ अ।
तिहलयतीत्याहुर्हलिनातिक्रमेसति उपश्लोकयतीत्याहुःसतिश्लोकेरूपस
वे ४० अर्थेनतुलोहितीभावसंबद्धेलोहितायते ऊष्मायतइतिप्राहुरूष्मणोद्व
मनेसति ४१ अवधानेऽवृदयातिप्रमाद्यतीत्यनवधानेतु त्वरतेपुनस्त्वरायां।
मुदास्लइतितद्विदुस्सदास्ला ४२ अन्वयेधातवोनोक्ताविस्मृत्यावृत्त यापिवाज्ञे।
याकवीद्रसंबंधेधातुपारायणोचते ४३ इतिश्रीविजयानंदविरचितेक्रियाकला।
पेतृतीयोध्यायः ३ येधातवोयदर्थाःसमर्थितास्ते विहायनिजमर्थमर्थेनम्॥
प्रथयंत्यन्यार्थानोयातूनामर्थमुक्तिवेविद्यात् १ प्राकृणिकातिथिगोचरवि।
षयादिषुबहुविधेषुशब्देषु हक्पर्यायैःशब्दैःसंबद्धेषुश्रितेषुकर्मत्वम् २
प्रेत्तणार्थसहजानांयातूनामर्थसंगतम् उदीरयंतिसव्यक्ताःकरणार्थामपि
क्रियाम् ३ हक्पर्यायेषुशब्देषुकरणत्वंगतेषुच योन्यर्थेषेत्तणार्थानांज्ञाना

क्रिं क

१५

15

र्थोऽपियान्तवः ४ नयनानितिथिंविधत्तेनेत्रमाक्रामिकमातनुते दृग्गोचरंकरोतिचलो
चनविषयेचनिर्माति दृष्टिमुपनयतिचदृशोरूपहरतिचनेत्रयोरवलोकयतिपिबति
दृशानयनाभ्यांरसयतिचेत्याद्युदाहृतयः ७ आकर्णनार्थयान्तोऽनुत्पत्तिःसर्ववरमेवे
तूहेतुषुश्रोत्रपर्यायाःशब्दायोज्याःयथावचः ८ सत्सुपर्यायशब्देषुप्रतिपन्नेषुकर्म
ताम् यान्त्यर्थेजल्पनार्थानांग्रहणार्थोऽपिक्रियाः ९ अथवावाक्यपर्यायशब्दोद्य ।
कर्मतांगते यान्त्यर्थेजल्पनार्थानांग्रहणार्थोऽपिक्रियाः १० गिरिमादत्तेवाचंगृह्णा
तिचभारतींप्रकाशयति प्रकटीकरोतिवाणीमित्यादिरस्याउदाहरणम् ११ अप्यादा
नगतायातमेवाश्रियारणार्थकैः अपिस्वीकारवद्भूतिश्चुंबनालिंगनार्थकैः प्रमोद
नार्थयान्तोऽसम्यगर्थः प्रतीयतेहर्षवाचिषुशब्देषुप्रतिपन्नेषुकर्मताम् १२ कम्प
मू मुदमादत्तेसंमदमधिगच्छतिनिर्वृतिंचविहरतिपरिशीलयतिपरितोषंप्रमदं
यातिप्रमोदमायाति १४ आलिंगत्यानंदंप्रीतिंचुंबतितुष्टिंचधारयतिस्वीकुरुतेहृ १५

षमितिप्रत्येतव्याउदाहृतयः १५ शष्टौयेमुदितादौवाप्राप्नेकर्तृविशेषणाम् यान्यर्थे
मोदनार्थानांसंप्रत्यर्थास्वपिक्रियाः १६ संपद्यतेप्रहृष्टः श्रीसंतुष्टोभवतिज्ञायते।
प्रीतः निःपद्यतेप्रमुदितः स्यादेवंविधमुदाहरणम् १७ धातूनांचभयार्थानांव्यु।
त्पत्तिः पूर्ववद्भवेत् योज्याः शष्टाभयाद्यास्तुभीताद्यास्तुक्रमादिह १८ धातूनांल।
ज्जनार्थानांव्युत्पत्तिः पूर्ववद्भवेत् योज्यास्तुह्रीमुखाद्यास्तुह्रीणाद्यास्तुक्रमादिह १९
विस्मयार्थानांधातूनांव्युत्पत्तिः पूर्ववद्भवेत् चित्राद्याविस्मिताद्यास्तुशष्टायोज्याःक्र
मेणच २० धातूनांव्यथनार्थानांव्युत्पत्तिः पूर्ववद्भवेत् व्ययार्थाव्यथिताद्यास्तुशष्टाः
योज्याः क्रमात्पुनः २१ हर्षादौशष्टगणोकर्मणिवासंप्रदानतेमपात्रे विश्राणनार्थे
कैरपिकथ्यंतेप्रीणनार्थभृतः २२ उत्पादयतिप्रमुदंप्रीतिंजनयतिवहतिप्रमादन्ते।
प्रमदंददातिहर्षंदिशतिमुदंयच्छतीत्युदाहृतयः २३ धातूनांभावनार्थानांव्युत्पत्तिः।
पूर्ववद्भवेत् रहत्वाशसपर्यायाः शष्टायोज्यायथाक्रमम् २४ धातूनांक्षेपनार्थानां

कि॰ क॰

१६

H

व्युत्पत्तिः पूर्ववद्भवेत् द्वीपर्यायान्पुनः शाष्ट्रानिहन्त्यस्येयथायथम् २५ विस्मापनार्था
यात्तूनां व्युत्पत्तिः पूर्ववद्भवेत् ३ह विस्मयपदानर्थान्शाष्ट्रांस्त्वविनियोजयेत् २६ या
तूनां व्यवस्थनार्थानां व्युत्पत्तिः पूर्ववद्भवेत् वेदनावाचिनः शाष्ट्रानिहन्त्यस्येयथायथम्
२७ उपम्योपमितितुलातुलनासाम्योपमानादौ कर्मणि शाष्ट्रसमूहे प्रतिमल्लोक।
लितसंबंधे २८ यात्तूनां तुलनार्थानां सम्यगर्थः प्रतीयते दशभिः पूर्वमाख्याते तादा
नार्थमुखैरपि २९ शाष्ट्रो येक्तहृदादौवाकर्मत्वमधिगच्छति सहयोगे तृतीयायाप्रति
म समीकषि ३० योत्यर्थे चतुलार्थानां करणार्था अपिक्रियाः स्वथवादशास्त्रवी
क्षाम्रादानार्थामुखास्त्वपि ३१ क्रमम् उदाहरणविन्यासः स्वयमेव विचक्षणैः तत्र
तत्रविधातव्यः किं यदत्र निगद्यते ३२ विभ्रमविलासलक्ष्मीश्रीरुचिलावण्यको।
तिस्फुरत्वमादौ कर्मणि शाष्ट्रसमूहे संबंधमवाप्यते विपद्देषु ३३ यात्तूनां निर्जयार्था
नां सम्यगर्थः प्रतीयते हरणच्छेदनविध्वंसस्तेयापनयनार्थकैः ३४ क्रमम् शाष्ट्रो।

द्रागितिलसति
वाणीविलासः
गीविलसतिगी
विभ्रमः

१६

द्येकीर्त्तिपर्यायेदर्थवाच्येवकर्मणि धातूनांनिर्जयार्थानांप्रयुक्तिःपूर्ववद्भवेत् ३६
श्लाघायेगरणांसौभाग्यमहिमादौचकर्मणि धातूनांलज्जनार्थानांप्रयुक्तिःपूर्वव
द्भवेत् ३७ उदाहरणविन्यासःस्वयमेवविचक्षणैः तत्रतत्रविधातव्यःकियद
त्रनिगद्यते ३८ शमनार्थाःक्वचिज्जृम्भाधानार्थैरपिधातुभिःतथाहिपवनःखेद
माचामतिमुखेनच ३९ शमनार्थाःक्वचिज्जृम्भास्तेयार्थैरपिधातुभिः तथापीर मुखानि
त्वमथमासस्तपस्विनाम् ४० त्यजनार्थाःप्रतीयन्तेप्रेषणार्थैरपिक्वचित् स्र
ग्विप्रहीयतामानुत्यादिस्यादुदाहृतिः ४१ धातुभिर्नृत्यविश्रामक्रीडनार्थैरपि
क्वचित् प्रतीयतेवासोर्थास्तदुदाहरणंयथा ४२ त्वद्दुरस्तिनृत्यतिलक्ष्मीर्विश्रा
म्यतिभारतीभवद्वक्त्रे क्रीडतिचकल्पवल्लिर्दीनैकरसैकवेभवतः ४३ ज्ञातप्र
ज्ञासमुचितेक्वचिद्धौरवयोगतः अन्यार्थधातुमादध्याद्धातोःकस्यचिदास्यते
४४ विमृषयममावासेममावासेकृतार्थयमनार्थयममावासेममावासेपवि

त्रय ४५ विम्भूष्यनामिदं पीवमिदं पीवं कृतार्थानाम् सनाथ्यनामिदं पीवमिदं पी
वं पवित्र्यताम् ४६ शुद्धागमन संबद्धं प्रवेशनवर्तिंच व्यक्तमेवार्थसामर्थ्याय
थाक्रममवाप्यते ४७ नामेनेनताः क्रियाः काश्चिदिदानीमभिदध्महे स्तुत्याद्याः स्फु
टुवैः शेषैः कवितार्थवशादिमाः ४८ अंकुरयति कोरयति पल्लवयतिवहलय
त्यपिच आकुलयति कटकयति कुंडलयति कुटिलयत्यपिच ४९ अंकुशाय
ति मंथरयति दंतुरयति अंधयति वधिरयत्यपिच विफलयति सफलयति च
वर्तुलयति सकलयत्यपि च वागरयति निगरयति निविडयत्यपिच स्फुट
यति तांडवयति स्तवकयति तरंगयत्यपिच ५० यवलयति गौरयति च पाट
लयति तरुणयत्यपिच मेघयति पिंजरयति फेनयति मलिनयत्यपिच ५१
उज्वलयति निर्मलयत्युत्तंसयति वसंतयति मधुरयति पुलकयति तिलकयकलिकय
त्यपिच ५२ सामस्त्यादमियान्तु नामेनेनताः कनामपाठ्यते अभियानशास्त्रेह

क्रि॰कं॰ ८ 18
सुन्दरयति चर्चर्ति
कल
७

ष्टाङ्कष्टादेवं यद्दृङ्कधायोज्या ५३ पूर्वैःपूर्वकविप्रणीतविविधग्रंथेषु दृष्टाल्लतो
निर्णीताहृदयेनिरूप्यनिपुणांघेयात्तुपारायणम् यात्नोनातनुधीरपिव्यरवया
न् तेषामिमंसंग्रहं विद्यानंदकविर्विशुद्धहृदयः कायस्थवंशोद्भवः ५४ सु
त्यक्तिवर्त्मन्यकृतप्रवेशोः शास्त्रजनैर्नंदमुदीरणीयम् यान्वर्थतन्मात्रनिरूप
णेनयतोमतिर्मेहिमुपेतितेषाम् ५५ इमाप्रत्यग्रपीयूषसमूहसमक्षराः क्रि
याः समस्तास्तत्वधीतारणामनुपयोगपाठ उपक्रियाः ५६ अथ चउक्रिलेशायदाक्रि
याणामुपशाष्टेनसंगमोभवतितदाउपक्रियाइतिशाष्टोभवतीति ५७ इति
श्रीविजयानंदविरचिते क्रियाकलापे चतुर्थोऽध्यायः ४ ॥ ॥ ॥ ॥

॥शुभं॥

